

megtalálta az elhullajtott siskákat. Nem tudta mire vélni, hogy az ő ügyes szolgálja így elhullatta őket, hát egyenkint mind fölszedegette őket és berakta a kötényébe. A pap azt hitte, hogy a gazda göröngyöket szedeget ellenevaló fegyvernek, hát gyáva ijedelemmel futott el a folyó felé, hogy ott valahol a sűrű bokrokban megbujjon a halálos veszedelem elől.

A parasztember nem értette meg a pap futását, de fáradt lábaival nem is eredt a nyomába, hanem visszafordult a saját kocsijához.

— Mindent tud a gazda és agyonveri mindakettejüket — riasztott rá a szolgálja az asszonyra is. És az asszonyra is rászakadt az ijedelem és amikor az embere a kocsihoz közelebb ért, ő is futásnak eredt, hogy megmenekedjen a veréstől.

A parasztember még butább lett az ilyen történések nézésében. A suhaj akkor megmagyarázta neki a dolgok összefüggéseit. De ő csak legyintett a kezével és nem látszott örülni annak, hogy így megtisztult a házatája, családi élete.

Neki a vérében csörgedező ösztönök diktáltak. És azért befogta a lovakat a szántáshoz és csak lépegetett az eke nyomában, minthogyha semmi megbolygató se történt volna vele sohasé.

NAGY ISTVÁN, A FESTŐ (1873—1937.)

Irta: DÉSI HUBER ISTVÁN

Nagy István művészete olyan, amilyen az élete volt: komor, társatlan, sulyos. Nehéz meghatározni a helyét festészetünkben, nem tartozott egyik iskolához sem és stílusát nem lehet levezetni az előtte élők vagy a kortársak munkáiból. És mégis: talán-talán a legtörzsökösebb magyar festő volt, akinek vérében, indulataiban ősi örökségként régi kietlenségek, rég volt bajok és nagy nekifeszülések láza lüktetett. Míg élt, kevesen tudtak róla, és még kevesebben szerették. A konzervatívoknak túl nyers volt, a haladóknak túl avitt: pedig nem volt se ez, se az — festő volt.

Nyugtalan festő és nyugtalan ember. Kóbor nomád, aki szüntelenül vándorolt egyik helyről a másikra. A Csiki hegyek közül jött, Pesten tanult, járt Münchenben, Párisban, Rómában, de mind ennek kevés köze volt művészetéhez. Töretlen lélekkel jött vissza a Nyugat nagy városai-ból, az maradt, aki volt: vidéki, a rög gyermeke; nem festett ott, a rajz sem izgatta különösen, csak ismerkedett, látott, s amit magábaszívott, nem változtatta meg az eszejárását, — izesebbé tette.

Járta a muzeumokat, nézte az életet, figyelte az embereket, majd hirtelen lendülettel otthagytott mindent és hazajött dolgozni. Elbujt a székely erdőkhöz, meghuzódott a Gyilkos tó körüli rengetegben és rajzolt, rajzolt szakadatlanul. Később a nagy magyar Alföldet kóborolta be. Egy csomó papírral, krétával a markában, járt a tanyák közt és közben rajzolt, mindig rajzolt. Lerajzolta a földeket, a házakat, a fákat, a vihart, a végtelenbe vesző messzeséget, az ott élő embereket. Ha utolérte az éjszaka, lefeküdt a földre, vagy behuzódott egy szénakazalba, csűrbe és másnap ment tovább. Elbeszélgetett az emberekkel, tudott a nyelvükön s azok szívesen ültek modellt neki. Még kell nézni, micsoda arcok kerültek így papírra: barbár, sötét férfifejek, kiszáradt, ráncos, vén nénikék, itt egy busa parasztkoponya olyan széles, konok, kimozdithatatlan,

akár az élete, ott egy apró, pösze kisleány, nagy, nagy szemekkel; ez amint ép' nyiladozik, az félelmetes elhasználtságában. Mennyire egyek, mennyire mások. Közös a sorsuk és mégis mily különböző az életük. A szürke, mit szürke: a fekete lét apró szimbolumai ők. De marokra fogva, magasra tartva, új fénybe mártva, és ez adja meg jelentőségüket.

Különös festő volt ez a Nagy István. Nem szerette a műtermet, a műhelyt, nem alapozott vásznat, nem csinált tanulmányokat készülő nagy kompozíciókhoz, nem gyártott theoriákat, nem vitatkozott hajnalig formaproblémák fölött, nem volt világnézete... azaz, hogy fenét, persze, hogy volt neki is, csak nem beszélt róla, nem imádkozott hozzá festés előtt, nem keserítette meg az életét principiumokkal, mint mi. Ugy festett, ahogy az ösztönei diktálták és az öszönei jók voltak. A transzilvániai hegyek, az alföldi puszták, s a dunántuli dombok közt járva mindig a tájat nézte, az embert, de bennük önmagát, a fajtáját, a népét. Mert ez volt Nagy István nagy ereje — a nép! Ahogy így elgondolodom, hova is tegyem, hogy határozzam meg a dialektikus módszer segítségével helyzetét, osztályát, bevallom, zavarban vagyok: Nagy István művészetét nem lehet ide vagy oda tenni, mert osztályjellege elmosódott, talán nincs is neki: népi jellege van, a szó igazi, emelkedett értelmében. Ha nem fenyegetne a faji misztika veszedelme, most kifejteném, miért népi az ő festészete. De még így is meg kell tennem. Nagy István műveihez nem közeledhetünk, csak rációval, s a módszeres elemzés hideg fénye nála cserben hagy. Képei kemény vonalakból, sűrű tónusokból felépített bárdolatlan fejeket, irombarajzú, nagy foltokból durván összerótt tájakat ábrázolnak, itt a sötétség fojtottan gomolyog, ott a fény suhanva árad, az egyik fej szinte fintorba merevül, a másik valami paraszti fenségességbe kerekedik. Olyanok, mint az erdőn a fák. Néman, görcsösen őrzik karakterüket, de értelmüket csak egymástól kapják meg. Rideg művészet ez, benne a tájban, életfoglalkozásban és származásban, közös sorsban kialakult ember jelenik meg: a nép úgy, ahogy századok folyamán testet öltött. Nagy Istvánban a népi öntudat élt lebirhatatlan erővel és anélkül, hogy politikába tévedt volna, vagy talán ép' azért, mágiikus biztonsággal haladt a maga útján, hogy eleget tegyen küldetésének.

Érdemes végére járni különös viselkedésnek: ez a festő szüntelen nyugatra vágyott, de ha ott volt, nem csinált semmit, nem nyelte magába, mint a többi festő a kor szellemi áramlatait, az új festői módokat, nem végzett semmiféle kutató munkát, s nem volt kíváncsi a francia vagy az olasz művészi életre: egész nap a Grand Café-ban, vagy valamelyik osteriában ült, vagy a képeket nézte a különböző galériákban. Valami különös befelefordult érdeklődéssel. Azt értem ez alatt, hogy nem közölte soha senkivel azt, amit a képekben észlelt, vagy amit előttük érzett, s ami utánuk kigyulladt benne; egy hasonlat tolakodik a tollam alá: ez a festő, mint valami elkésett keleti barangoló nomád járta a Nyugat városait. A lelke bizonyára kifényesedett, csordultig telt az ott látottaktól, de fukar paraszt módjára megtartott mindent, hazavitte az egészet magának és ép' ezzel őrizte meg érintetlenül azokat az élményeket, amiket a századok biztak reá és az ujakat, amiket ő szerzett hozzájuk odakint, hogy a teremtés nyomon nem mindig követhető útjain süritve adja vissza őket rajzaiban.

Nagy István mindig rajzolt, helyesebben rajzolva festett, mert ebben is elütött a többitől. Míg mi, mindegy, hogy melyik generációt veszem, mohó intellektuális érdeklődéssel fordultunk az új stílusok felé és iparkodtunk tudatosan felhasználni eredményeiket, ő az ösztöneivel

nézte azokat. És azt hiszem, azokra hallgatott akkor is, amikor elfordult a komplikált technikájú olajfestéstől és megelégedett a hasonlíthatatlanul szerényebb színnel, krétával és színes krétával. Amennyit vesztett, annyit nyert ezzel a lemondással. Minden festő tudja, aki magasabb céllal áll az állvány elé, hogy mily sokat veszít a mesterséggel folytatott harcban: hogy mily kevés lesz a kifejezésben az a sok, ami képzeletében él. Paradox, de ez a nehézség, ez a veszteség a tehetséggel nő. Ez magyarázza, az igazán nagyok titáni küzdelmeit, szenvedéseit. Nos, Nagy István igazi székely furfanggal megkerülte ezeket a nehézségeket. Nem mondom, hogy kitért a küzdelmek elől, azt sem, hogy kevesebbet szenvedett ezáltal, csak azt állítom, hogy ösztönösen olyan helyre csalta őket, ahol megbirkózhatott velük. Szénrajzaiban, melyek nem rajzok, hanem két színnel: fekete-fehérré festett képek, így sokkal szabadabban, mai szóval: gátlásmentesebben adhatta vissza azt, amit látott és ami bensejében égett. Ugyanigy volt a hatásokkal is. Kimutathatóan nem hatott rá senki. Ő ugyan mindenkitől felszivta azt, amire éppen szüksége volt, de csak azt. Rajzaival kapcsolatban Rembrandt nevét szokták emlegetni, de ez nagyon felszínes megállapítás és nem is állja meg a helyét.

Rembrandt univerzális zseni volt, aki a festés minden csinját-binját tökéletesen birta, emellett, tudott dolog, mindig komponált. Nagy István soha. Ebben az egyben egészen korának gyermeke volt: miként a naturalisták, ő is mindig a természet egy szeletét, egy darabját szakította ki, úgy ahogy az éppen a szeme elé került. Hogy mit gyömöszölt ebbe a darabba, az persze más lapra tartozik. De ha csak a rajzaikat tesszük egymásmellé, akkor sem állja meg a helyét az összehasonlítás. Rembrandtnál a fény feloldja, az árnyék összemossa a formát, Nagy Istvánnál tömöríti azt. Rembrandt szabadon, kulturáltan beszél és gondosan cizellálja azt, amit mond, Nagy István fél mondatokban közli mondanivalóját, nála egy-egy szóba, felkiáltásba sűrűsödik minden. Szükszavú, bárbar művészet az övé, míg Rembrandté csillogó, dús. Hogy mindketten szegény embereket festettek, helyesebben, hogy Rembrandt is festett szegény embereket sok minden más között életének egy szakaszában, nem jelent semmit. Rembrandtból a kulturember beszél, Nagy Istvánból az ősprimitív mai utóda. Társtalán művész ő, akit önmagában kell szemlélni és értékelni.

Mi jellemzi tehát Nagy István művészetét? *Lyka Károly* pontos meghatározása szerint: *negatív erényei*. „Ez az ember nem utánoz senkit. Sem technikában, sem előadásban, sem a dolgok meglátásában, sem abban, hogy mit érdemes megfesteni, mit nem, sem a képszerűség elgondolásában, sem a művészetről való koncepció dolgában. Ezek fontos negatívumok, de értékessé csak vérbeli tehetség kezén válnak. Mert ezek révén képes egyéniségét hiány nélkül adni“.

Ez Nagy István karakterének, a művésznek, az embernek, legjelentősebb vonása. Ez védte őt meg külföldi csavargásaiban a kor divatos áramlataitól és vezette itthon a néphez.

Korunk egyik jellemző vonása a származáshoz való ragaszkodás. Régebben a paraszt, vagy a munkássorból felkerült művész sietett elfelejteni és elfelejtetni, honnan került napfényre és azon volt, hogy minél tökéletesebben beilleszkedjék a magasabb társadalmi rétegekbe. (A példák annyira közismertek, hogy felesleges külön hivatkozni rájuk.) Ma büszkéek származásukra és kitartanak mellette. A feltörő osztályok küzdelme, mozgalmuk feszítő ereje öntudatra ébresztette legjobb fiait. Az asztalos Derkovits (ellen példa: Munkácsy is asztalos volt), bár korának első művészei közé emelkedett, mindvégig kitartott osztálya mellett

és festészetében annak lett legmértőbb reprezentánsává. Valahol itt kell keresni, persze a másik végen, Nagy István emberi magatartásának és művészi öntudatának gyökereit is, de fordított értelemben, mert magatartását itt is negatív erényei határozták meg.

Paraszt ember, módos gazda gyermeke, de a falusi élet, a föld munkája nem vonzotta. Mélyebb titkok izgatták. A nép embere, a táj érdekli, de nem úgy, ahogy a társadalom látni kívánja, a kor divatos parasztszemlélete teljesen idegen tőle. Semmi idill. Semmi harmónia. Itt nincs idealizálás. Olyan minden, amilyen, sőt még olyanabb: elhanyagolt, elvadult, kihasznált és félelmetesen sötét, vigasztalan. Nincsenek átmenetek, lágy féltónusok, puha, elmosódott vonalak. Brutális, nyers erővel ábrázolja a parasztot, a föld munkását. Ime: ilyen ő! Eszébe se jut ezért vádolni valakit, vádol az ugysis. S ezzel akaratlanul festészetének sorsát határozta meg: a hosszú ismeretlenséget, a kevés sikert. Mert Nagy Istvánnak nem sok sikerben volt része. Protektora, mecénása sem nagyon akadt, s az állam, a főváros csak élete végén vásárolt tőle egy-két képet muzeuma számára. Sokáig a festők közt is alig ismerte valaki.

Ha szabad ezt a szót használni: magasabb igazságtalanság érvényesült vele szemben. A társadalom nem elfogultságból, vagy épp rosszhiszemű gyűlölködésből, hanem a dolgok természetéből következően volt igazságtalan hozzá. Nagy István nem úgy látta a népet, ahogy az élet napos oldalán levők fénytől elkápráztatott szemei látták. Ő a társadalom földalatti tájait kereste fel, s a mélyből, sötétebből a földet turó nép portól, mocsktól, kintől, szenvedéstől eltorzult arcát hozta fel: „ezek az arcok... lidércnyomásként térnek vissza” — írta róluk Kosztolányi. Értethető, hogy ez a látvány nem volt kellemes a napos oldalon élők szemeinek; ezért a döbbenet, a visszatetszés, majd az elzárkózó közöny.

Mert nincs szükség vezércikk művészetre, nem kell tendencia, elég a valóságot kiásni, felmutatni, hat az magától is. Nagy István festésze is azt igazolja, hogy a „meztelen valóság” mindig „leleplező”. Persze az ilyen realizmus nem lehet látület, leltár, kicsinyes felsorakoztatása a részleteknek. Gyökereiben kell megfogni a dolgokat és azt kell megmutatnia, ami szavakban ki sem fejezhető: a vizuális rettenetet.

Ilyen volt Nagy István művészete és ez az ő legnagyobb értéke.

A M I K Ő H Á Z U N K . . .

Irta: NAGY ISTVÁN

Évekig egy szőlő-kerti deszkaházban laktunk és egy este sem szikrázhattak anélkül a csillagok, hogy édesanyám, lefekvés után a sötétben, ne dicsérje fel áradozón egy saját ház ezerféle előnyeit. Többek között: nem kell házbért fizetni. Majorságot lehet tartani... Malackát nevelhetnénk... Mindezek a kilátások nem hatottak rám s makacsul ellene voltam a saját háznak, mert édesanyám a vasárnapi mozi árából és a szakszervezeti tagdíjamból akart telket venni és felépíteni rá a házat.

Lehetetlent kívánt tőlem. Nekem a mozi és a szakszervezet olyan volt, mint a Miatyánkban a mindennapi kenyér. Elengedhetetlen. Betege voltam, ha egy vasárnap elmaradt a mozi. Viszont, ha meg végig izgultam a detektívdrámákat, akkor azért éreztem magam szerencsétlennek, amiért nem vagyok olyan, mint a hős a filmen, aki megmenti a milliomos kisasszonyt a süllyedő hajóról.

Nem is tudom, hova juttatott volna ez a beteges ábrándozás, ha a